

Юшкевич В.В.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ПРОЕКТ «М» ЯК СКЛАДОВА ЧАСТИНА АМЕРИКАНСЬКОЇ ПОЛІТИКИ ДОПОМОГИ ЩОДО ЄВРОПЕЙСЬКИХ БІЖЕНЦІВ (1942–1945 РР.)

Стаття присвячена маловідомому епізоду американської гуманітаристської політики періоду Другої світової війни, спрямованої на допомогу європейським біженцям. Усесторонній теоретичний аналіз вирішення наявних і потенційних проблем вимушених мігрантів здійснювався в рамках проекту «М». Він був санкціонований та розпочався з особистої ініціативи Президента США Франкліна Рузвельта наприкінці 1942 р. Робота комітету проходила в умовах війни та бездіяльності міжнародних інститутів допомоги, покликаних сприяти полегшенню долі вигнанців. У подібному кризовому стані перебував заснований американським лідером чотирма роками раніше Міжурядовий комітет із питань біженців. Проте Ф. Рузвельт не відмовився від проголошеної ним у березні 1938 р. політики допомоги політичним біженцям із Центральної Європи, вирішивши посилити її аналітико-теоретичне забезпечення.

Проект «М» є одним із прикладів американського геополітичного прогнозування, здійснюваного в період Другої світової війни. Вирішення проблеми біженців стало одним із важливих аспектів американського планування облаштування майбутнього післявоєнного світу. Головними дійовими особами проекту стали відомі в США науковці – географ Ісайя Бовман і археолог Генрі Філд. Також до вирішення поставлених завдань на постійній або тимчасовій основі з групою Бовмана-Філда співпрацювали інші американські вчені. Окрім науковців, до праці залучалися перекладачі, літредактори та коректори, стенографісти, секретарі, картографи.

Робота пов'язаних із проектом технічних працівників і аналітиків здійснювалася в різних напрямках, умовно зведених у шість серій (звіти, переклади, меморандуми й аналітичні записки, лекції, адміністративна та спеціальна серії). За час роботи проекту фахівцями було підготовлено близько 650 томів різноманітних документів, де містилися схеми розселення й вивчався потенціал господарського освоєння (колонізації) різних територій для вирішення проблеми європейських біженців та інших питань народонаселення. Так, серед найважливіших тем, які опрацьовували аналітики, задіяні в проекті, були питання облаштування повоєнного світу (доля Німеччини та шляхи подолання демографічної кризи), аналіз правових механізмів здійснення міграції за нормативно-правовими актами країн світу, планування заходів запобігання очікуваній післявоєнній кризі біженців у Європі. Одним із найважливіших завдань групи став повний аналіз поселенських можливостей практично всіх без винятку куточків світу стосовно розселення європейських євреїв. Аналізувалася зарубіжна практика розміщення біженців, досвід переселення великих груп населення й освоєння нових територій. Також детально вивчався потенціал для компактного розселення вимушених мігрантів (Британська Гвіана, Венесуела, Бельгійське Конго, Австралія, Палестина, Панама, Мексика, Гондурас, Колумбія, Ангола, Уганда, Південна Родезія, Перу, Екватор і багато інших).

Роботи на проектом «М» були згорнуті невдовзі після смерті Франкліна Рузвельта його наступником на посаді Президента США Гарі Труменом. Досліджувана в статті діяльність Комітету Бовмана-Філда є важливою сторінкою в історії американської політики допомоги європейським політичним біженцям.

Ключові слова: проект, аналітика, Генрі Філд, Ісайя Бовман, біженці, міграція, планування, Франклін Рузвельт.

Постановка проблеми. Навіть у тяжкій воєнній роки гуманітарні проблеми залишалися важливою складовою частиною внутрішньої та зовнішньої політики Білого Дому. Одним із ключових

аспектів цієї діяльності була допомога політичним біженцям. В умовах перших років війни створений з ініціативи Ф. Рузвельта Міжурядовий комітет із питань біженців практично не функціонував,

тому американська сторона одноосібно намагалася опікуватися проблемою. У 1942 р. новини про успіхи антигітлерівської коаліції на фронтах і перші відомості про звірства німців у концтаборах змушували активізувати зусилля з допомоги. Окрім того, американська адміністрація переймалася питаннями планування повоєнного устрою Старого Світу. Так, лідер США розумів, що після завершення війни в Європі розгорнеться безпрецедентна за своїми масштабами міграційна криза, тож він прагнув мати варіанти її вирішення «вже зараз», щоб бути готовим до цього після перемоги над нацизмом [3, р. 14]. Очікуючи різке зростання кількості біженців і переміщених осіб, американці прагнули вирахувати потенційні загрози загострення питання національних меншин і теми перенаселення з метою мінімізації чинників напруженості в повоєнній Європі. Під час аналітичного планування повоєнної долі Німеччини питання демографії та міграції вбачалися американською стороною одним з інструментів установа тривалого миру у світовому масштабі.

Ще одним аргументом Ф. Рузвельта стосовно стимулювання аналітичних напрацювань була нестабільність Версальської системи. Так, Г. Філд згадував, що американський лідер указував, як на Паризькій мирній конференції рішення приймалися поспіхом, без урахування знань про конкретні регіони [5, р. 340].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Історичні сюжети, пов'язані з аналітичними напрацюваннями в рамках проекту «М», знайшли часткове відображення в роботах Девіда Вімана [14], Томмі Сйоберга [12], Метью Франка [6; 8]. Допомога європейським біженцям у рамках проекту «М» оцінюється істориками по-різному. Так, канадський професор Грег Робінсон указує на «расистську» складову частину проекту. Дослідник вважає, що аналітична група була створена американським лідером із метою вивчення реальності виселення європейських представників великих етнічних меншин із місць їх компактного проживання. Г. Робінсон пише, що нібито, на думку Ф. Рузвельта та його аналітиків, саме вони були джерелом нестабільності на континенті («група політичної нестабільності»), а тому з метою досягнення миру й спокою їх варто було виселити до безлюдних територій Азії. У своїх роботах [9; 10] науковець намагається пояснити зміст деяких напрацювань «президентського проекту» дарвіністським розумінням поняття «раса» та парадоксом «гуманітаризму Рузвельта» [10, р. 65–66].

Цінними джерелами для дослідження теми є щорічні звіти секретаря проекту Д. Картера [1] та спогади його учасників (Г. Філда [4; 5] і Р. Штрауса-Хупі [13]).

Постановка завдання. Метою написання статті є аналіз діяльності учасників проекту «М» у контексті політики допомоги США стосовно європейських біженців під час Другої світової війни.

Виклад основного матеріалу дослідження. У жовтні 1939 р. Ф. Рузвельт озвучив цифру в 10–20 мільйонів осіб, які ризикують стати біженцями чи втратити домівки в результаті війни [6, р. 242]. Для створення масштабного плану з вирішення завдання допомоги такій кількості осіб необхідно було здійснити широке квазіакадемічне дослідження міграції. Із цим завданням, на думку Президента США, повинен був упоратися невеличкий «антропологічний комітет». Спочатку Ф. Рузвельт звернувся з проханням очолити проєкт до відомого вченого, чеського мігранта-антрополога Алеша Грдлічку. На той момент сімдесятирічний науковець був куратором відділу фізичної антропології Смітсонівського музею природничої історії у Вашингтоні. У листі до Президента США від 27 травня 1942 р. він пропонував скликати «Панамериканську конференцію з питань повоєнної імміграції», за наслідками якої слід було б створити Міжнародний центр із координації міграційних заходів. А. Грдлічка очікував, що організація опікуватиметься аналізом економічної, антропологічної та медичної складників міграції. З іншого боку, він пропонував при Національному природничому музеї створити експертну групу, яка б негайно розпочала свою роботу. Перші її звіти вчений обіцяв надати вже за декілька місяців. При цьому, за його задумом, фінансування проєкту мало здійснюватися за рахунок приватних інституцій. Також Грдлічка запропонував створити Світову організацію з питань еміграції, ядром якої в майбутньому могла б стати дослідницька група [8, р. 130].

Після консультацій із державним секретарем Корделом Халлом і його заступником Самнером Веллесом щодо потенційного впливу цієї ініціативи на американську зовнішню політику на початку червня 1942 р. Ф. Рузвельт вирішив санкціонувати створення Інституту народонаселення. Реалізувати цей проєкт президент попросив двох своїх довірених осіб – Ісайю Бовмана та Джона Картера.

Ісайя Бовман був одним із найвідоміших американських географів, до 1935 р. протягом двадцяти років очолював Американське географічне

товариство, а згодом був ректором Університету Джона Гопкінса в Балтіморі. Його неодноразово запрошували в якості консультанта президенти Вудро Вільсон і Франклін Рузвельт. Наприкінці Першої світової війни він входив до американської аналітичної групи «Інквасрі», завданням якої було прогнозування устрою повоєнної Європи. У своїх працях обстоював ідеї колонізації незайнятих територій планети, що дозволило б істотно знизити соціальну напругу в перенаселених країнах. 1938 р. став одним із головних експертів-консультантів Президентського дорадчого комітету з питань політичних біженців. У 1938–1940 рр. І. Бовман готував аналітику стосовно потенційних можливостей виселення євреїв до малозаселених регіонів Латинської Америки й Африки. На думку Г. Робінсона, переселення євреїв до незалюдненої сільської місцевості могло свідчити про те, що Рузвельт прагнув перетворити євреїв на аграріїв, оскільки вони в ролі торговців і банкірів могли викликати велике роздратування в місцевого населення [10, р. 69]. До моменту вступу США в Другу світову війну проекти І. Бовмана перебували на різній стадії. Так, йому вдалося розпочати переговори з венесуельським урядом щодо створення поселення іммігрантів у долині річки Оріноко [14, р. 60]. У 1942–1943 рр. Бовман входив до складу Дорадчого комітету повоєнної зовнішньої політики (Advisory Committee on Postwar Foreign Policy), а згодом – трансформованої групи Informal Political Agenda Group.

Джон Ф. Картер був відомим журналістом і оглядачем видань *New York Times*, *Liberty*, *Vanity Fair*. Починаючи з 1941 р., став радником Держдепу та здійснював секретні дослідження для Білого Дому – щодо лояльності японських громад Західного узбережжя США, розроблення експериментальної зброї, політичної ситуації у французьких колоніях (Мартініка) тощо. Оскільки Д. Картер не мав спеціальних знань у питаннях міграції та демографії, він погодився взяти на себе роль організатора (секретаря) і скарбника проекту. Інтелектуальну складову частину проекту мав забезпечити дослідник близькосхідних цивілізацій, чиказький археолог Генрі Філд. У липні 1942 р. Ф. Рузвельт висловив ідею розширення майбутнього «комітету» за рахунок антропологів із Канади та Мексики. Завданням цієї структури мала б стати підготовка до створення Інституту народонаселення та написання звітів про очікувані етнічні проблеми повоєнної міграції населення. На цьому етапі формування організації відзначалася необхідність пошуку потенційних місць

розселення (особлива увага приділялася Південній Америці та Центральній Африці) і визначення кола людей, які потребують переселення. У 1966 р. Д. Картер згадував про неможливість нормальної співпраці з А. Грдлічкою, адже той лише розраховував використати державне фінансування для перевірки своїх міграційних теорій доколумбової ери в Мексиці. Тоді ж Д. Картер висловив американському лідеру сумніви стосовно доцільності вибору А. Грдлічки у якості керівника проекту. Після цього останній фактично відійшов від участі в ньому.

У листопаді 1942 р. в документах з'являється поняття «Комітет Бовмана-Філда з питань міграції та переселення». 1 грудня 1942 р. Ф. Рузвельт офіційно схвалив діяльність дослідницької групи, метою якої визначили вивчення різних регіонів планети з надлишком і нестачею населення (расово-релігійний склад, особливі професійні та ментальні характеристики, здатність адаптуватися в нових умовах). Так стартувала реалізація проекту «М». Обрана літера означала тематичне призначення та головний вектор діяльності, адже головним предметом вивчення її учасників були процеси міграції. І. Бовман відмовився від керування групою, погодившись на статус радника, періодичне заслуховування й редагування звітів і одержання копій усіх документів.

Одразу було зазначено про секретний характер роботи групи. Це пояснювалося міркуваннями врахування громадської думки та позиції значної частини американського політикуму. Відкритий характер діяльності проекту стосовно вивчення міграції міг спровокувати непотрібний опір із боку багаторічних опонентів міграції всередині США. Формально група займалася збиранням інформації для створення архівної колекції з питань міграції та переселення. Секретність проявлялася навіть у тому, що канадські консультанти проекту Даймонд Дженес і Вільям Макінтош не знали, з якою метою вони здійснюють аналіз надісланої їм інформації [7, р. 126].

У межах проекту було зібрано науково-дослідницьку групу, до якої увійшли чотирнадцять фахівців. Учасники проекту «М» працювали в трьох кімнатах Бібліотеки Конгресу, наданих директором закладу Арчибальдом МакЛейшем. Окрім бібліотеки, дослідники одержували матеріали від зарубіжних представників у Канаді та Мексиці, від розвідки, міністерства сільського господарства, міністерства торгівлі тощо. Оскільки група не мала фахівців з усіх галузей, ураховуючи президентський інтерес, вони могли використо-

увати потенціал запрошених спеціалістів для здійснення одноразових досліджень. На постійній основі в проєкті працювали аспірант Нью-Йоркського університету Сріпаті Чандрасехар (фахівець із демографії південних країн), керівник відділу славістики та Центральної Європи Бібліотеки Конгресу Сергій Якобсон, каталогер бібліотеки Антоні де Балаші (колишній очільник політичного відділу угорського МЗС, 1941 р. мігрував до США), співробітник Принстонського університету Стівен Поссоні (біженець з Австрії, мігрував до Чехословаччини та Франції, утік від гестапо), співробітник Пенсильванського університету Роберт Штраус-Хупі.

Одразу було визначено, що робота проєкту відбуватиметься навколо наукового пошуку відповідей на чотири запитання: які люди потребують переселення? Хто вони? Куди вони можуть піти? Що рекомендується зробити, щоб їх переселення завершилося успіхом? Робота в межах проєкту здійснювалася за шістьма напрямками (серіями) – звіти, переклади, меморандуми (аналітичні записки), лекції, адміністративна та спеціальна серії. Учасники групи здійснювали наукові дослідження, переклади, редагування та коректуру текстів, друкарський і типографський набір текстових матеріалів.

Перша із серій, серія доповідей, була пов'язана з вивченням місць потенційного розселення, господарського освоєння чи колонізації, динамікою населення та прогнозуванням демографічних процесів. Група документів серії перекладів складалася з іншомовних статей і доповідей. Переклади робилися переважно з російської і японської мови. Незначна частина матеріалів була присвячена країнам Латинської Америки та Південно-Західної частини Тихого океану.

До групи серії меморандумів увійшли аналітичні матеріали та резюме з різних тем, підготованих іноземними урядами, різноманітними американськими державними установами, представниками міжнародних громадських і приватних організацій. Серія лекцій складалася з промов, виступів і презентацій запрошених науковців із різних галузей і штатних працівників проєкту. Значна частина матеріалів групи присвячена аналізу міграційного законодавства різних країн світу. Чимало документів стосувалися безпосередньо єврейської міграції та були надані неурядовими громадськими організаціями – Новою школою соціальних досліджень і Товариством допомоги єврейським мігрантам (ХІАС).

Адміністративна серія містила доповіді про соціальне становище в нацистській Німеччині,

наслідки потенційної окупації, вибудовування відносин із повоєнною Німеччиною. Окрім проєкту «М», питання повоєнного устрою та долі лідера ворогуючого блоку обговорювалися в американському політикумі. Певну активність у цьому виявляв міністр фінансів США Генрі Моргентау-молодший. Так, 1943 р. у приватній розмові із Ф. Рузвельтом він жартома запропонував здійснити план «пасторалізації», зміст якого зводився до стерилізації нацистських лідерів. Наступного року він же висунув ідею втілення в життя низки заходів, які б мали забезпечити подальше недопущення розв'язування Німеччиною третьої світової війни. Ішлося про територіальне розчленування країни, деіндустріалізацію німецької економіки та перетворення її на аграрну, перехід промислових районів під міжнародний контроль, ліквідацію важкої промисловості, повну демілітаризацію та низку інших економічних планів (децентралізація банківського сектора, заборона ведення зовнішньої торгівлі, заборона морського рибальства, ліквідація хімічної промисловості, жорсткі податкові норми, вирубування лісів). «План Моргентау» був підтриманий Президентом Ф. Рузвельтом і схвалений на Другій Квебекській англо-американській міжсоюзницькій конференції у вересні 1944 р. Згодом подробиці стали відомі німецькій розвідці та використовувалися в нацистській пропаганді як приклад того, що «євреї хочуть перетворити Німеччину на велике картопляне поле» [6, р. 249].

Спеціальна серія присвячувалася дослідженням про Радянський Союз, також містила складений атлас населення та міграційних тенденцій, доповіді про Тринідад і Британську Гвіану. Розглядалися питання «колонізаційного експерименту» в Бірбіджані, освоєння радянського Туркестану, імміграційні проблеми СРСР [6, р. 230].

Серед запрошених науковців у роботі проєкту взяв участь Йосиф Бер Шехтман, який народився в Одесі та був випускником Новоросійського університету. У революційні роки входив до групи євреїв, які співпрацювали з українським національним визвольним рухом. У 1918–1919 рр. – співробітник Єврейського національного секретаріату УНР. 1920 р. мігрував до Німеччини, а 1941 р. – до США. Співпрацював зі Всесвітнім Єврейським конгресом, із 1943 р. очолював Бюро дослідження міграції населення. У квітні 1943 р. Й. Шехтман підготував для проєкту рукопис «Переміщення населення в Європі, минуле й сучасність». За чотири місяці він написав доповідь про німецьку колонізацію «Переміщення населення в Європі, 1939–42». Із дослідницькою групою проєкту «М»

працював у якості консультанта. Після такого досвіду від вивчення демографічних процесів не відмовився. 1947 р. написав аналітичну доповідь, де здійснювалося наукове прогнозування потенційних міграційних маршрутів в Азії.

Напередодні Тегеранської конференції, 2 жовтня 1943 р., Ф. Рузвельт мав приватну зустріч із Г. Філдом у резиденції Шангри-Ла в штаті Меріленд (у 1942–1953 рр. назва резиденції – Кемп-Девід). Президент зазначив, що потрібно вчинити так, щоб Й. Сталін не використовував проблеми темношкірого населення в країні. Тому американський лідер попросив вивчити становище нацменшин в СРСР, особливо в Центральній Азії та Закавказзі. Також обговорювалися гіпотетична й теоретична ідея масового переміщення європейських біженців до Північної Африки, де зрошення морською водою могло б перетворити регіон із пустельного на передовий аграрний [9, р. 24].

Щорічна доповідь про підсумки роботи проекту за 1943 р. засвідчує, що пік діяльності проекту припав саме на цей рік. Маже щодня у файлах групи з'являлися нові документи. Питання потенційного переселення опрацьовувалися дуже ґрунтовно та скрупульозно. Аналізована інформація, на перший погляд, стосовно кожного окремого випадку радше нагадувала комерційне дослідження, ніж секретну державну програму. Так, фахівцями проекту «М» вивчалися масштаби вирощування кукурудзи в радянському Заураллі, стан тваринництва та целюлозно-паперового виробництва в Британській Гвіані, родючість ґрунтів венесуельських провінцій Сан-Карлос і Валенсія, природні умови корейських островів Дагелет і Квелпарт, відбудова звільненої території України [1, р. 13].

Також розглядалися більш наближені до задекларованого предмета роботи структури: матеріали-звіти Американського Єврейського комітету про діяльність у Східній Європі, досвід існування єврейських поселень в Аргентині та канадській провінції Саскачеван [3, р. 14]. Із цією ж метою провели інтерв'ю з очільником Єврейського колонізаційного товариства Луїсом Юнгером.

Звісно ж, аналізувалися поселенські можливості Абіссинії, Кенії, Уганди, Танганьїки, Родезії, Мозамбіку, Анголи, Палестини, Мексики, Нігерії тощо. Також вивчався досвід з освоєння територій (Перу, Еквадор, Канада) чи розміщення біженців (греки в Бельгійському Конго, польські біженці в Мексиці, судетські біженці в Британській Колумбії) [1, р. 14, 20–27]. Аналізувався проект Б. Муссоліні щодо осушення Понтійських боліт поблизу Риму (1930–1940 рр.) і створення там поселень

(Сабаудія, Понтинія) із метою розселення представників незаможних верств.

Масштабні дослідження вдалося здійснити не в останню чергу завдяки розширенню штату дослідницької групи. Тепер у межах проекту здійснювали наукові пошуки двадцять п'ять штатних працівників. Їхні обов'язки розподілялися так: Роберт Штраус-Хупі як фахівець із питань геополітики редагував більшість матеріалів, займався пошуком наукових робіт для подальшого аналізу. Володів німецькою, французькою й італійською мовами; Сергій Якобсон відповідав за всі дослідження стосовно Радянського Союзу, залучав до роботи нью-йоркських колег. Володів російською, німецькою, французькою та польською мовами; Готфрід Соломон-Делатур був німецьким соціологом, викладав у Франкфуртському університеті. 1933 р. мігрував до Франції, де працював у Сорбонні. 1941 р. переїхав до США та став викладачем Нової школи соціальних досліджень у Нью-Йорку. У проекті відповідав за дослідження Франції, а також Північної та Східної Африки. Володів німецькою, французькою й італійською мовами; Стівен Поссоні вивчав Німеччину, Італію, Іспанію та Францію. Володів мовами означених країн; Антоні Белеші займався дослідженням Південної Америки та Східної Африки. Володів угорською, німецькою, французькою, іспанською й італійською мовами; Ісидор Дордік вивчав СРСР і Маньчжурію. Володів німецькою, іспанською, російською, ідишем, івритом, нідерландською, польською та шведською мовами; К.С. Юм займався питаннями Кореї. Володів корейською, японською та китайською мовами [1, р. 3–4].

Роберт Макс Кемпнер разом із дружиною готував матеріали для адміністративної серії. Обидва члени подружжя володіли німецькою й італійською мовами. Працювали на громадських засадах. Раніше Р. Кемпнер був німецьким адвокатом, викладав в університетах Фрайбурга та Берліну. 1935 р. мігрував до Франції, а за чотири роки – до США, де став урядовим радником; Джеральд Хекстон працював неповний робочий день над французькою доповіддю та займався перекладами. Володів французькою та частково німецькою мовами; Едвард Лемпсон була редактором, коректором і літредактором. Володіла іспанською, французькою, німецькою, частково чеською й італійською мовами; Елізабет Беверлі була секретаркою А. Белеші. Також працювала над дослідженнями Південної Америки та Східної Африки. Володіла іспанською та французькою мовами. Д. Данн і Віллі Простов працювали неповний

робочий день у ролі набірниці, друкарки та коректора [1, р. 4–5].

Мері Фрінско виконувала обов'язки секретарки Р. Штрауса-Хупі. Володіла російською, українською та польською, вивчала італійську мову; Текла Повлак працювала секретаркою. Частково володіла українською та вивчала російську мову; Юджин (Євген) Простов був співробітником бібліотеки коледжу Айови, неодноразово співпрацював із Г. Філдом в антропологічних дослідженнях. Перекладав більшість російськомовних матеріалів, переважно на сільськогосподарську тематику. Володів російською, болгарською, французькою, грузинською й іншими слов'янськими мовами; Самюел Кутчерофф перекладав і готував матеріали щодо міграційного законодавства в Східній Африці; Джоозеф Вітла Стінсон був колишнім юристом відділення Латинської Америки Держдепу США. У проєкті вивчав аспекти легальної міграції в країни Східної Африки та Південної Америки [1, р. 5–6].

Кері Хепнер працювала на умовах погодинної оплати. Збирала та резюмувала статті з питань міграції й переселення, перекладала з німецької; Емілі Еріксон на підставі португальських джерел готувала матеріали про Анголу. Співробітники американської розвідки (Управління Стратегічних Служб) Л. Джичковські та Д. Бекер готували та копіювали карти для проєкту; Ще дев'ять осіб, переважно з УСС, на непостійній основі залучалися до виконання технічної роботи. Зв'язковим офіцером проєкту з відділенням G2 (відділ розвідки армії США) був призначений капітан Джилман Спенсер. Зарубіжними представниками проєкту, які виконували різні завдання, були Даймонд Дженнес (Канада) і Альфонсо Касо (Мексика) [1, р. 3–10].

Найкращими регіонами для розселення європейських переселенців учасниками дослідницької групи визначалися регіони, розташовані в Аргентині, Бразилії, Болівії, Венесуелі та Канаді. Також відзначався величезний поселенський потенціал американської Аляски. Так, за оцінками фахівців, після війни з Європи необхідно буде переселити один мільйон родин, а загальна вартість цього процесу мала б становити близько двадцяти п'яти мільярдів доларів США [3, р. 15].

У своїй політиці допомоги Ф. Рузвельт традиційно сподівався на підтримку країн Латинської Америки. Незважаючи на скромні результати такої співпраці після Еваїнської конференції, американський лідер вважав, що після завершення війни йому вдасться схилити більшість країн регіону до того, щоб прийняти в себе європейських біженців. Цього, на його думку, можна було досягти шля-

хом винесення питання на рівень двосторонніх відносин і укладання спеціальних угод. Особливе значення мало залучення до процесу Аргентини – економічного лідера регіону [10, р. 71]. Проте в проєкті «М» не всі розділяли оптимістичні очікування американського лідера. Так, у доповіді співробітника економічного інституту країн Латинської Америки Джона Романо «Проблеми міграції повоєнної Мексики та країн Південної Америки» робився прогноз, що режими регіону самостійно нізащо не погодяться на розміщення в себе європейських біженців. Це було пов'язано із сильними націоналістичними настроями.

Іншою метою започаткування й існування проєкту «М» було сприяння американській дипломатії. Так, Ф. Рузвельт хотів виявити коло політичних проблем, що могли виникнути під час імовірних повоєнних перемовин із «країнами переселення» (англ. *resettlement countries*), які американський лідер збирався провести та завершити особисто. Для забезпечення виконання цього завдання учасниками проєкту «М» превентивно аналізувалися всі можливі заперечення, які могли бути озвучені з боку іноземних партнерів, і формувався набір спростувань і контраргументів. Проте Ф. Рузвельт не встиг скористатися з результатів досліджень проєкту «М». Так, один з учасників проєкту Роберт Штраус-Хупі пізніше згадував у своїх мемуарах, що Ф. Рузвельт принципово керувався довгостроковими очікуваннями – не військове чи політичне значення проблеми біженців, а саме вплив вирішення цієї проблеми на майбутній світ мобілізував гуманітарну щедрість Президента [13, р. 188].

Після смерті Рузвельта та заслуховування доповіді Картера 4 травня 1945 р. новий американський лідер Г. Трумен продовжив роботу проєкту ще на півроку, сподіваючись використати напрацювання групи у своїй діяльності. У липні 1945 р. керівників проєкту Г. Філда та Д. Картера запросили до Москви на науковий ювілей. Там останній мав спробувати з'ясувати якусь інформацію стосовно ядерної програми СРСР. За підсумками відвідин Радянського Союзу він підготував для Президента США секретну доповідь [12, р. 77]. Наступна зустріч із наступником Ф. Рузвельта, що пройшла 30 жовтня 1945 р., призвела до того, що продовження подальшої роботи над проєктом визнавалося недоцільним із погляду подальших фінансових витрат і відсутньою підтримкою Г. Труменом концепції «глобальної планової міграції». Роботи на проєкті «М» були згорнуті 30 листопада 1945 р. [4, р. 1].

У 1947 р. досвід роботи учасників проекту «М» намагався актуалізувати колишній військовий психолог і письменник Ладіслаас Фараго, який вважав, що напрацювання вчених можуть знадобитися в діяльності ЮНРА та МОБ і бути використані як один з інструментів для побудови підвалин міцного й тривалого миру у світі. Саме він першим підняв «завісу секретності» навколо проекту, написавши статтю в оонівський журнал. Повністю документи проекту «М» були оприлюднені в червні 1960 р. [12, р. 76]. Проте ці матеріали так і не були використані представниками МКБ і МОБ, яким вони могли допомогти в здійсненні переселенської роботи.

Пізніше один з учасників проекту, Р. Штраус-Хупі, оцінюючи його підсумки, писав, що він не був цілком невдалим і частково врахований під час повоєнного заселення переміщених осіб у спеціально сплановані будиночки в містах і селах. На його думку, більш широке використання результатів наукових досліджень учасників проекту (географів, агрономів, антропологів, соціологів і фахівців із міграційного законодавства) могло б суттєво полегшити переселення й адаптацію діті в США [13, р. 193].

Подальша доля учасників проекту «М» складалася по-різному. Так, фахівець із демографії південних країн Сріпаті Чандрасехар став депутатом індійського парламенту, а в 1967 р. очолив міністерство охорони здоров'я та планування сім'ї Індії. Антоні Де Балаші очолюватиме один із відділів Світового банку, Стівен Поссоні стане одним із розробників рейганівської Стратегіч-

ної оборонної ініціативи, а Роберт Штраус-Хупі зробить кар'єру в американській дипломатичній службі, представляючи інтереси США в Цейлоні, Бельгії, Швеції, Туреччині та при НАТО.

За підсумками трирічної роботи в межах проекту «М» були підготовані близько 650 документів (152 доповіді, 328 меморандумів, 103 переклади з інших мов, 47 лекцій і 17 адміністративних документів), зведених у 96 томів [11, р. 302].

Висновки. Отже, у статті розглядався маловивчений аспект зовнішньої політики Ф. Рузвельта, пов'язаний із секретним проектом «М», учасники якого готували для Білого Дому аналітику для розв'язання потенційної повоєнної європейської демографічної кризи. Досліджувана у статті діяльність Комітету Бовмана-Філда є важливою сторінкою в історії американської політики допомоги європейським політичним біженцям, адже, незважаючи на академічний характер роботи, проект користувався підтримкою на найвищому рівні. Його учасники постійно співпрацювали з розвідкою та декількома американськими відомствами. Оскільки всі роботи на проектом «М» були згорнуті 1945 р. і до практичного їх утілення справа не дійшла, матеріали та документи становлять винятково дослідницький інтерес. Подальшим перспективним напрямом вивчення питання наукового прогнозування довгострокового розселення біженців є порівняльний аналіз пропозицій дослідницької групи проекту «М» щодо створення поселень біженців у Південній Америці та Східній Африці.

Список літератури:

1. Archivists of the Franklin D. Roosevelt Library and Museum in New York. John Franklin Carter Papers. Annual Report of «M» Project for the year 1943. 1944. January 7.
2. Breitman R., Lichtman A. FDR and the Jews. Cambridge: The Belknap Press of Harvard University Press, 2013. 464 p.
3. Farago L. Refugees: The Solution of F. D. R. Saw it. United Nations World. 1947. June. pp. 14–15.
4. Field H. The M Project for F. D. R.: Studies for migration and settlement. Ann Arbor: Edwards Brothers, 1962. 421 p.
5. Field H. The Track of Man: Adventures of an Anthropologist. Garden City, NY: Doubleday, 1953.
6. Frank M. Making Minorities History. Population Transfer in Twentieth-Century Europe. Oxford: Oxford University Press, 2017. 464 p.
7. Price D. Anthropological Intelligence: The Deployment and Neglect of American Anthropology in the Second World War. Durham, London: Duke University Press, 2008. 400 p.
8. Refugees in Europe, 1919–1959: A Forty Years' Crisis? / edited by Matthew Frank, Jessica Reinisch. London: Bloomsbury Academic, 2017. 272 p.
9. Robinson G. After Camp: Portraits in Midcentury Japanese American Life and Politics. Journal of Transnational American Studies. 2012. 4 (1). pp. 15–30.
10. Robinson G. Le Projet M de Franklin D. Roosevelt: construire un monde meilleur grâce à la science... des races. Critique internationale. 2005. Vol. 2. № 27. pp. 65–82.
11. Smith N. American Empire: Roosevelt's Geographer and the Prelude to Globalization. Oakland: University of California Press, 2004. 586 p.
12. Sjöberg T. The Powers and the Persecuted. The Refugee Problem in the Intergovernmental Committee on Refugees (IGCR), 1938–1947. Lund: Lund University Press, 1991. 260 p.

13. Strausz-Hupé R. In my Time: An Eclectic Autobiography. New York, W. W. Norton and Co, 1965. 284 p.
 14. Wyman D. Paper walls America and the refugee crisis, 1938–1941. Amherst: University of Massachusetts Press, 1968. 306 p.

ПРОЕКТ «М» КАК ЧАСТЬ АМЕРИКАНСКОЙ ПОЛИТИКИ ПОМОЩИ ЕВРОПЕЙСКИМ БЕЖЕНЦАМ (1942–1945 ГГ.)

Статья посвящена малоизвестному эпизоду американской гуманитаристской политики периода Второй мировой войны, направленной на помощь европейским беженцам. Всесторонний теоретический анализ решения существующих и потенциальных проблем вынужденных мигрантов осуществлялся в рамках проекта «М». Он был санкционирован и начатся по личной инициативе Президента США Франклина Рузвельта в конце 1942 г. Проект «М» является одним из примеров американского геополитического прогнозирования, осуществляемого в период Второй мировой войны. Решение проблемы беженцев стало одним из важных аспектов американского планирования обустройства будущего послевоенного мира. Исследуемая в статье деятельность Комитета Боумена-Филда является важной страницей в истории американской политики помощи европейским политическим беженцам.

Ключевые слова: проект, аналитика, Генри Филд, Исайя Боумен, беженцы, миграция, планирование, Франклин Рузвельт.

PROJECT “M” AS A COMPONENT PART OF AMERICAN RELIEF POLICY CONCERNING EUROPEAN REFUGEES

The article is devoted to a little-known episode from the American humanitarian policy during the WW II aimed to assist European refugees. A comprehensive theoretical analysis and the solution of the existing and potential problems of forced migrants was carried out within the framework of the “M” project. It was sanctioned and launched due to a personal initiative of US President Franklin Roosevelt at the end of 1942.

The work of the “M” Project committee” was conducted at a wartime period and when international institutes with jurisdiction on refugees showed low effectiveness. Moreover, in a similar crisis, there was Intergovernmental Committee on Refugees founded by the American leader four years prior. However, Roosevelt did not abandon his policy of assistance to political refugees from Central Europe proclaimed by him in March 1938 deciding to strengthen its analytical and theoretical support.

Project “M” is one of examples of American geopolitical forecasting carried out during the WW II. The solution to the refugees’ problem became one of the important aspects of American planning of the future of the post-war world. Well-known American scientists as geographer Isaiah Bowman and archaeologist Henry Field became the leading runners of the “M” Project. Other American scholars and specialists also collaborated on a permanent or temporary basis with the Bowman-Field group. In addition to the scholars, translators, lecturers and proofreaders, stenographers, secretaries, cartographers were involved in the process.

Project related work of various technical workers and analysts was carried out in several directions, conventionally summarized in six series – reports, translations, memorandums and analytical notes, lectures, administrative and special series. During the project specialists prepared approximately 650 volumes of various documents which contained schemes for resettlement and studies of the potential of economic development (colonization) of different territories to solve the problem of European refugees and other issues of population.

Therefore, among the most important topics that were worked out by analysts involved in the project were the issues of the post-war world organization (the future of Germany and ways to overcome the demographic crisis), the analysis of legal procedure of migration process under the normative and legal acts of the countries of the world, planning measures to prevent possible post-war refugee crisis in Europe. One of the most important tasks of the group was fully analyze the settlement opportunities of all suitable areas of the world concerning the resettlement of European Jews. The foreign practice of refugee placement, the experience of resettlement of large groups of population and the development of new territories were researched. Also, the potential for the compact settlement of forced migrants (British Guiana, Venezuela, the Belgian Congo, Australia, Palestine, Panama, Mexico, Honduras, Colombia, Angola, Uganda, South Rhodesia, Peru, Ecuador and many others) was studied in detail.

Project “M” activities were cut shortly after the death of Franklin Roosevelt by his successor US President Harry S. Truman. The research on the activities of the Bowman-Field Committee is an important page in the history of US policy of assistance to European political refugees.

Key words: project, analytics, planning, Henry Field, Isaiah Bowman, refugees, migration, FDR.